

IV. fejezet

A MEGYE TÁRSADALMA A XVI. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN.

Az előző fejezetben a megtelepülés kezdeteiről, a községi települések kialakulásairól, a településeket lerakó társadalmi elemek viszonyairól és népi eredetéről szoltunk. Az eddig felhasznált forrás-adatok községenként többnyire különböző időből származtak, más és más célt szolgálva, más és más természetűek s egy-egy községre is rendszerint töredékesek voltak. Így természetesen a kép is, mely az adatok alapján megszerkeszthető volt, a megye egy-egy vidékére is csak nagy időköz átfogásával válhatott valamennyire is áttekinthetővé.

A XVI. sz. második feléből, az 1567., 1572. és 1574. évekből az egész megyéről olyan dica-jegyzékek maradtak reánk, amelyek községenként és birtokosonként az adófizető teljes jobbágyok nevein kívül egyenként felsorolják az adó alól ideiglenesen mentesített jobbágyok (új és leégett házak jobbágygazdái, falusi bírók), valamint az adó alól általában kivett szegényebb társadalmi rétegek (zsellérek, szolgák, szegények, pásztorok stb.) tagjainak, sőt sok esetben az elhagyott telek volt jobbágyának a neveit is.¹ Ezek a jegyzékek tehát egy időpontban és az egész megye területéről azonos adatokat tárnak elénk s mivel azokban minden birtokos-nemes és általában minden jobbágy-család szerepel, lehetővé teszik, hogy adataik alapján a megye népességi viszonyai egy időpontból legyenek megfigyelhetők. A szemlélő elé tulajdonképpen tehát a megye társadalmának keresztmetszete kerül s míg ezáltal egy részről teljessé tesszük és lezárjuk az előző korról elmondottakat, más

¹ A közbeeső 1570. évben is készült a megyéről dica-jegyzék, de ebbe csupán az adófizető teljes jobbágyok neveit vette fel a dicator.

részről a további fejlődésnek hasonló bő adatokkal végezhető érzékeltetéséhez széles összehasonlító alapot építünk meg.

A három egyformán részletes dica-jegyzék közül a legrégebbit, a Tibay Ferenc dicator által készített 1507. évi tesztszük elemzés tárgyává. Az időpont egységén azonban némi törést kellett ejtenünk, mert az 1567. évi jegyzékben a nagyszöllősi hegyvidék Perényi-birtokot képező rutén falvai¹ egymástól elválaszthatatlanul közösen vétettek fel, miként ugyanitt a három Rozsályi Kun-falu,² valamint az avasi oláh vidéken a Perényi-faluk³ is hasonló módon foglaltattak egybe. Minthogy pedig munkánk települési és társadalmi egységét a község képezi s minthogy az 1572. illetve az 1574. évi jegyzékekben a szóbanforgó községeket már egyenként vette fel a dicator, magától kínálkozott, hogy a szóbanforgó faluk 1567. évi közös adatait figyelmen kívül hagyva, a községenként részletezett 1572. illetve 1574. adatokat⁴ illesszük be az egyébként általában 1567. évi adatsorba, csak így tudva a további, XVI–XVIII. sz.-i, mindig községenként előforduló adatok számára az összevetés alapját biztosítani. Így jártunk el még Nagyszöllős városánál is.⁵ Az időegység e csekély, de annál indokoltabb megtörésénél több gondot okozott az a körülmény, hogy egy nem éppen jelentéktelen község, Fancsika adatai az 1567–1574. évi jegyzékekből teljesen hiányoznak. A község ugyanis, mint teljesen leégett, ez időben egészében nem adózott s így adatait a dicator természetesen nem részletezte. Fancsikai adó-adatokat először csak 1598-ban találtunk, de még ezeket sem ültethettük az 1567–1574. évi adataink közé, mert akkor már más lévén az adókiivetés kulcsa,⁶ a korábbi adatokkal közös nevezőre nem voltak hozhatók. Előre kell bocsátanunk végül, hogy az 1567–1574. évi adójegyzékben Ugocsa megyében szereplő Oroszi és Misztice nevű községek adatait nem vettük fel összesítéseinkbe, mert e két, a megye határszélére eső község

¹ Alsósárad, Felsősárad, Kiscsongova, Nagycsongova, Ölyvös.

² Komját és a két Karaszló.

³ Bataács, Bocskó, Csarnató, Komlós, Szárazpatak, Tarna.

⁴ Komját és a két Karaszló adatai 1572-ből, a többi 1574-ből valók. A két Karaszló külön-külön ezekben sem szerepel, így kénytelenek voltunk a két falu adatait Alsókaraszló neve alatt együtt felsorolni.

⁵ Eljárásunkról a második részben Nagyszöllősnél.

⁶ Az 1598. évi jegyzék Fancsikán Lázár Lázár, Fancsikay Ferenc, Kun Péter és más, név szerint meg nem jelölt birtokos kezén minden részletezés nélkül 40 jobbágyot és zsellért tüntet fel. Hangsúlyozzuk azonban, hogy csupán a számadatok elemzésénél esik ki Fancsika. Mikor ugyanis magukról a jobbágyok neveiről szólunk – mint ott jelezni fogjuk – az 1565. évben dézsmát fizetők neveit behelyettesítettük.

nemzetségi birtoktestekre történt széthullásának megindulta óta az eltelt három század alatt a birtokviszonyokban gyökeres, az első birtokosztódás vonalait elmosó eltolódás nem következett be. A XIII. sz.-ban ugocsbai birtokokat szerző Káta, Gutkeled és Hontpázmány nemzetségek a szóbanforgó 1567/1574 években még az ősi birtokon állottak s a birtokok határai sem mozdultak ki észrevehetően az eredeti vonalakról. Számottevő átrendeződés csupán a megye keleti felén történt. A XIV. sz. elején – miként láttuk – csak itt állott még Nyaláb várral élén a királyi uradalom s itt is csupán a négy hospes-község tartozott keretébe. E községek a Tisza jobb- és balpartján álló s ekkor még telepítetlen két hegyvidéknek, a Nagyszöllősi és Avas hegységnek nagyobb részét is határaik közé zárták. A két hegyvidék betelepülése a XIV. sz. derekán indult meg, amikor az uradalom még a király kezén állott. A Tisza völgyében és a két hegyvidéken új községekkel gyarapodott uradalom 1378-ban Drág és János vajdák, majd a XV. sz. elején a Perényi család kezére került. A községek telepítése továbbfolyt a vajdák, majd pedig a Perényiek alatt is s ugyanekkor az új telepítésekkel egyre izmosodó uradalmat birtokosaik már meglévő falubirtokok megszerzésével is növelték. A XVI. sz. második felében a megye jobbágylakosságának fele már a Perényi-család alá tartozott, a másik felének nagyobb részén pedig a három korán birtokot szerző nemzetség osztozott meg.

A Perényi-család birtokain élő jobbágyság az 1567/74. évi dicajegyzékben így oszlik meg:

Birtokos neve.	Egész porta	Fél porta	Adót nem fizető ¹	Összesen	Elhagyott telek
Perényi János	82	13	325	420	57
Perényi István	41	37	202	280	12
Perényi György	7	4	40	51	5
Perényi Ferencné és özv. Perényi Mihályné, most Draskovics Ferencné közösen	4	–	9	13	14
Perényi Erzsébet					
Czobor Imréné	5	4	33	42	5
Perényi Borbála					
Forgách Imréné	6	2	30	38	7
özv. Vecsey Istvánné ²	2	–	3	5	3
Összesen:	147	60	642	849	103

¹ E csoportba tartoznak a bírók, szegények, szolgák, zsellérek, leégett és új házak gazdái s néhány egyéb.

² Özv. Vecseyné inscriptio címén tartotta kezében a birtokrészt a Perényiektől, akik később visszaváltották. (Per. 1602. máj. 8.)

Az egész ugocsamegyei jobbágyságnak tehát 51,9, a megyében levő összes elhagyott telkeknek pedig 44 százalékát a Perényi család magáénak mondhatta. A XIII. sz.-ban birtokot szerző Káta, Gutkeled és Hontpázmány nemzetség birtokain a nemzetségből származó családok kezén ugyanekkor így oszlott meg a jobbágyság:

<i>Káta nemzetség:</i>					
Birtokos neve.	Egész porta	Fél porta	Adót nem fizető	Összesen	Elhagyott telek
Csarnavodai-Surányi					
László	20	9	53	82	17
Misser András ¹	4	6	22	32	2
Csarnavodai-Surányi					
Katalin (özv. Matusnay Györgyné)	22	10	44	76	8
Összesen:	46	25	119	190	27
<i>Gutkeled nemzetség:</i>					
Rozsályi Kun László	37	4	69	110	10
Rozsályi Kun Gáspár	4		6	10	8
özv. Rozsályi Kun Imréné	6	2	13	21	–
„Rozsályi Kun Miklósné	3		6	9	2
„Rozsályi Kun Jánosné	4		8	12	1
„Rozsályi Kun Miklósné, „Rozsályi Kun Jánosné, közösen	8		24	32	6
„Rozsályi Kun Miklósné, „Rozsályi Kun Jánosné és Rozsályi Kun Imre közösen	1		6	10	–
Összesen:	66	6	132	204	27
<i>Hontpázmány nemzetség:</i>					
Ujhelyi András	9	1	21	31	6
Ujhelyi Jakab	5	1	23	30	6
Ujhelyi János	10	2	19	30	6
Ujhelyi Zsigomond	4		6	10	4
Horvát Kristóf felesége					
Nadányi Katalin, előbb Ujhelyi Jánosné	3		11	14	5
Összesen:	31	4	80	115	27

¹ Misser (Mizsér?) András neve az 1574. évi jegyzékben már nem szerepel. Az 1567. évben neve alá írt jobbágyok 1574-ben már Surányi László jobbágyai között találhatók, a rövid ideig birtokosként szereplő Misser tehát, akiről egyéb forrásaink egyáltalában nem is szólnak, valószínűleg zálog címén átmenetileg tartotta kezében a szóbanforgó Surányi-részt.

A megoszlásról különösen szemléltető képet kapunk, ha a négy nagybirtokos család jobbágyságának számadatait az egész megye jobbágyságának számadatai mellé állítjuk:

Család.	Egész porta	Fél porta	Adót nem fizető	Összesen	Elhagyott telek
Perényi család	147	60	642	849	103
Csarnavodai-Surányi család	46	25	119	190	27
Rozsályi Kun család	66	6	132	204	27
Ujhelyi család	31	4	80	115	27
A négy nagybirtokos család	290	95	973	1358	184
A megye jobbágysága	350	125	1159	1634	231

Ezek szerint a megye jobbágyságának több mint négyötöd-része (83.1%), az elhagyott telkeknek pedig kb. négyötöd-része (79.6%) négy nagybirtokos család között oszlott meg. Természetes tehát, hogy a megye gazdasági erőforrásait e négy család nyomasztó túlsúllyal tartotta a kezében.

Míg a jobbágyság több mint négyötöd részén négy nagybirtokos család tagjai, addig a fennmaradó ötöd-részen, mely mindössze 276 jobbágyfőt és 47 üres telket számlált, már különböző családokból származó 68 birtokos osztozott. Ha ezek közül is kiemeljük azt a 16 birtokost, akinek legalább 5 vagy ötnél több jobbágya volt,¹ a többi 52 birtokosra a megye jobbágyságából elenyésző csekély hányad marad. Ez a 16 birtokos a következő:

¹ Azokat a birtokosokat, akiknek kezén 5–50 jobbágy volt, középbirtokosoknak, akiknek pedig 1–4, kisbirtokosoknak számítjuk. A kategóriák érintkezési vonalán a jelleg természetesen elmosódik s tisztában vagyunk azzal is, hogy ez a merev kategorizálás merőben önkényes. Nem is óhajtunk továbbélő rendszert létrehozni, munkánkban azonban, ha a birtokosviszonyokról áttekintő képet akarunk adni, a számokat rendszerezni kell s tapasztalataink szerint kategóriáink – legalább is Ugocsa megyében – körülbelül megfelelnek a valóságnak. Azt azonban – hasonló feldolgozások más megyékről nem állván rendelkezésünkre – nem vizsgálhattuk, hogy a kis- vagy középbirtokos kategóriába sorolt birtokosnak nem volt-e más megyében is birtoka s így megeshetik, hogy azt a birtokost, akit ugocsai birtoka alapján kis- vagy középbirtokosnak kellett minősíteniünk, más helyen fekvő birtokai felsőbb kategóriába utalják. Ugocsa megyében azonban ilyen birtokos megfigyelésünk szerint nem sok volt s az ily esetleges kivételek annál kevésbé befolyásolhatták a megye birtokos viszonyairól általunk szerkesztendő képet, minthogy a súly e kép megalkotásánál nem a személyen, hanem a birtokon, az ugocsai föld társadalmi szerkezetének ábrázolásán fekszik. A birtokos személye ez ábrázoláshoz csupán kulcs számunkra.

Birtokos neve	Egész porta	Fél porta	Adót nem fizető	Összesen	Elhagyott telek
Szirmay Lajos	8	8	20	36	6
Dálnoky Székely Antal	15	–	17	32	–
Vetésy László	2	1	16	19	1
Büdy Farkas	3	1	13	17	6
Verbőczy	3	–	7	10	–
Vetésy Péter	–	1	5	9	–
özv. Vetésy Jánosné	2	–	7	9	–
Zoltán Ferenc	2	1	4	7	1
Ákos Miklós	1	1	5	7	–
Ákos György	1	1	5	7	2
Károlyi György	1	–	5	6	–
Csegődy András	1	–	5	6	4
Horváth Mihály	–	2	4	6	–
Csomaközy János	–	1	4	5	–
Tetey Boldizsár	1	–	5	6	3
Vetésy András	–	–	5	5	2
Összesen:	40	17	130	187	25

A birtokosok közül Szirmay, Zoltán, a két Ákos és Tetey az ugocsai kisenesség soraiból származtak s kiemelkedésüket a szerencsés helyi körülményeken kívül elsősorban házasságoknak köszönheték.¹ A Szatmárból származó és ott is birtokos Vetésyek – miként láttuk – a XIV. sz. derekán Batár falut szerezték meg. A négy Vetésy most is ott birtokos, de Andrásnak Batáron kívül még a kisenemesi vidékhez tartozó Bökényben, Hetényen, Sásváron, Tivadaron, valamint a Káta nemzetség birtoktestéhez tartozó Kökényesden is van 1–2 jobbágya. Székely Antal, a császári kapitány új birtokos Ugocsában, de felesége, Maghy Zsófia családja régtől fogva birtokosa volt Aklinak s e kapcsolat révén kapott Székely és felesége 1559-ben Ferdinándtól az egész Aklira királyi adományt.² Büdy Farkas atyja, Büdy Mihály, a munkácsi vár prefektusa volt s a kisenemesi és a Hontpázmány-területen vásárlás útján gyűjtötte ugocsai birtokait. A Verbőczyek Beregből a XV. sz.-ban költöztek át Ugocsába s itt az akkor elterebélyesedett Hontpázmány nemzetség szétporladásnak induló birtoktestébe ékelődtek. Károlyi és Csegődy a hasonló folyamat útján levő Káturadalomból szerezték birtokaikat, Horváth Mihály s a Szatmár megyéből származó Csomaközy János pedig a kisenemesi Sásváron voltak birtokosok.

¹ Szirmay s atyja a Hontpázmány nemzetségből származó s a XVI. sz.-ban fiágon kiháló Zovárdffy családba nősült, Tetey atyja pedig Bökényi leányt vett feleségül.

² NRA 757–19, 808–19.

E birtokosok képezik az átvezető társadalmi lépcsőt a nagybirtokosok és a hatalmas ugoctai kisnemesség között. E nagyszámú kisnemességre csupán 20 egésztelkes, 13 féltelkes jobbágy és 56 adót nem fizető szegény, szolga, összesen tehát csak 89 jobbágyfő és 22 üres telek esik. Ez a jobbágyság 52 kisnemes között oszlik meg s mivel a kisnemesség 16 faluban lakik, falunként átlag alig 3 olyan kisnemes található, akinek 1–2 jobbágya van. A többi, a zöm, már a jobbágytalan egytelkes nemes életét éli s szűk határú népes falvakba szorulva, sokszor már a telkes jobbágy gazdasági lehetőségeit sem éri el.

A XVI. sz. második felében tehát a kicsiny Ugocta megyében a közjogi nemzet, a nemesség a társadalmi skála két szélső pontján helyezkedik el. A felső ponton áll a négy nagybirtokos család a megye négyötöd részével birtokában, az alsó ponton a 15–16 falut megtöltő, 1–2 jobbágyot is csak kivételesen tartó kisnemeseik nagy tömege. A két véglet, a nemesi társadalom skálájának két szélső pontja között alig észrevehető középbirtokosi réteg – a felsorolt 16 birtokos – képezi az összekötő kapcsolatot. E kicsiny réteg szerepe azonban így sem jelentéktelen, mert ez feszítgeti a zárt nemzetségi birtoktestek kereteit. A Káta-nemzetség birtoktestéhez tartozó Kökényesden 1567-ben a nemzetség tagjait, Surányi Lászlót és Surányi Katalint Kökényesden már más 8, Tamásváralján pedig a kökényesdiekkel csaknem teljesen azonos 6 birtokos sorában találjuk. Itt a birtok túlsúlya még a Surányiakra esik, de a bomlás már megindult, s nyitva áll az út a további szétforgácsolódás felé. Hasonló folyamat jelei az egykori Honpázmány-birtoktesten is mutatkoznak s később a most még zárt Gutkeled-birtokból is egyre több részt szakítanak le a kisnemesség egyszínű tömegéből kiemelkedő, vagy más, a középbirtokos lehetőségeivel rendelkező új birtokosok.

*

A megye területén élő s a népi tényezők szempontjából számánál fogva döntő szerepet játszó 1634 főnyi jobbágyság területi és társadalmi megoszlásáról szintén szólni kívánunk, mivel ezek ismeretében a nemzetiségi megoszlás adatai és jelenségei világosabbakká válnak. A jobbágyság községenkénti és társadalmi megoszlását egyszerre szemlélteti a következő kimutatásunk, mely szintén az 1567/74. évi dicajegyzék adatait foglalja magában:

Község neve	Adó fizető			Adót nem fizető						Elhagyott telek
	egész porta	fél porta	biró	szegény	szolga	zsellér	leégett	új ház	egyéb	
Akli	15	–	1	12	1	2	1	–	–	–
Alsókaraszló (közös Felsőkaraszlóval)	11	–	–	14	–	–	–	4	–	20
Alsósárad	3	–	1	5	–	–	–	–	–	2
Bábony	4	2	–	14	–	–	–	–	–	3
Batár	4	2	–	27	1	–	–	3	–	1
Batarcs	2	1	1	8	–	–	–	1	–	–
Bocskó	–	1	–	6	–	–	–	–	1	–
Bökény	6	1	1	14	–	1	–	1	1	9
Csarnató	–	–	1	2	–	–	–	–	1	–
Csedreg	8	3	1	13	–	–	–	1	–	1
Csepe	–	1	–	3	–	–	1	–	–	–
Csorna	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Dabolc	1	1	–	2	1	–	–	–	–	–
Egres	7	–	1	5	–	–	–	–	–	22
Farkasfalva	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Feketeadó	19	–	1	49	3	–	6	5	–	13
Feketepatak	8	–	–	15	–	–	–	–	–	–
Felsőkaraszló (l. Alsókaraszló)										
Felsősárad	1	–	–	2	–	–	–	–	–	1
Fertőszalmás	2	–	–	10	–	1	–	–	–	–
Forgolány	–	1	–	–	1	–	1	–	–	–
Gódnéyháza	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Gyula	17	–	1	38	5	–	1	–	–	12
Halmi	22	9	–	39	4	–	–	–	1	12
Hetény	–	4	–	4	–	2	–	–	–	–
Karácsfalva	2	1	–	2	–	–	3	1	–	1
Királyháza	1	–	–	7	1	–	–	–	–	7
Kirva	2	–	–	5	–	–	–	–	–	–
Kiscsongova	5	–	–	4	–	–	–	–	1	–
Kisgérce	2	–	1	4	–	–	–	–	–	3
Komját	13	–	1	13	–	–	–	5	–	–
Komlós	2	1	–	8	–	–	–	–	–	–
Kökényesd	17	9	2	25	–	–	–	–	–	7
Mátyfalva	1	2	–	4	1	–	–	–	–	6
Nagycsongova	1	–	1	5	–	–	–	–	1	4
Nagygérce	2	–	–	8	–	–	–	–	–	–
Nagyszöllős	29	16	4	182	9	–	–	18	8	21
Nagytarna	5	4	1	9	–	–	–	–	–	1
Nevetlenfalu (Gyakfalva)	7	1	1	14	–	–	–	–	–	8
Ölyvös	2	–	–	–	–	–	–	1	1	–
Öszödfalva	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–
Péterfalva	–	–	–	–	–	1	–	–	–	2
Bakasz	3	–	–	5	–	–	–	2	–	–
Rákóc	4	1	1	1	–	–	–	–	–	–

Község neve	Adót fizető			Adót nem fizető						Elhagyott telek
	egész porta	fél porta	bíró	szegény	szolga	zsellér	leégett	új ház	egyéb	
Salánk	34	6	3	75	1	–	1	–	–	6
Sásvár	2	7	1	19	1	–	1	3	1	3
Szárzapatak	2	–	–	2	–	–	–	–	–	–
Szászfalu	13	6	1	59	12	–	6	4	–	14
Szirma	1	2	–	3	1	–	–	–	–	–
Szöllősvégardó	9	2	1	18	–	–	–	2	–	5
Tamásváralja	5	6	1	36	–	–	1	1	–	4
Tekeháza	8	2	1	26	3	–	–	3	–	3
Tiszakeresztúr	10	1	1	8	–	–	4	10	–	6
Tiszaújhely	6	–	1	5	1	–	7	1	–	–
Tiszaújlak	–	2	–	2	–	–	–	12	–	21
Tivadar	–	–	–	3	–	2	–	–	–	1
Turc	2	1	1	9	–	–	–	–	–	7
Túrterebes	11	23	1	19	11	–	–	2	1	–
Veléte	6	–	1	1	–	–	–	–	–	4
Verbóc	3	–	–	5	–	–	–	–	–	1
Veréce	7	1	1	16	18	–	–	–	2	–
Veresmart	3	–	–	14	–	–	–	–	–	–
Összesen:	350	125	35	907	75	10	33	80	19	231

A jobbágylakosságnak a községekben való eloszlása feltűnően egyenlőtlen, a községeknek földrajzi elhelyezkedését is figyelembevéve azonban, egy-egy vidéken a megoszlás terén közös vonásokat figyelhetünk meg. Így az egymással területileg összefüggő 16 és az ezektől területileg némileg már elszakadó 2 kismemesi faluban¹ általában egyformán kevés jobbágy-ság található. Ugyanaz a jelenség ez, amelyet előbb a birtokosokról szólva már említettünk, megállapítva, hogy a nagyszámú ugocsai kismemesség soraiban elenyésző csekély a birtokos réteg. E 18 falu a 62 ugocsai falunak majdnem egyharmadát teszi ki, de a bennük élő 228 jobbágyfő az egész ugocsai jobbágy-ság egyhatedénél is kevesebb, a 25 elhagyott telek pedig majd csak tizedrésze az összes elhagyott telkeknek.

A jobbágy-ság községenkénti megoszlása azonban magának a kismemesi vidéknek körén belül sem egyenlő. Az egyenlőtlenség eredete elsősorban e faluk megtelepülésének eltérő körülményeiben rejlik, melyekre előbb már reámutattunk. Akli, Batár, Gyakfalva kezdettől fogva jobbágyfaluk voltak s bár olyan nemesi családok birtokát képezték, melyek közel, sőt rokonságban is állottak a kismemességgel, e birtokos családok osztódása az elmúlt 2–3 század alatt nem haladt olyan mértékben, hogy a családoknak a telkekről, ezeket saját kezükbe véve, a jobbágy-ságot ki kellett volna szorítaniok. A kismemesi vidék 18 falujának 228 jobbágyfőjéből és 25 elhagyott telkéből a három falura magára 92 jobbágyfő és 9 elhagyott telek esett. Míg

¹ Utóbbi kettő: Gődényháza, Dabolc.

ezek tehát a kismemesi vidékhez tartozó és kismemesi birtokot képező, de a valóságban mégis jobbágyfaluk voltak, addig a vidék más falvai, miként Bökény, Csedreg, Csepe, Sásvár és Szirma az 1567/74 évi dicajegyzékben a bennük élő lakosság tekintetéből vegyes nemes-jobbágy faluknak mutatkoznak. E faluk eredetileg nemesi faluk voltak, de a bennük élő kismemesiség mellett kezdettől fogva helyet foglaló jobbágyréteg számára – szintén a kismemesiség családi viszonyainak alakulása következtében – továbbra is jutott hely.

A kismemesi vidék többi falujából a jobbágyság a XVI. sz. második felében már jóformán teljesen eltűnt, átadva helyét a rohamosan elszaporodott kismemesi családoknak. Péterfalváról, a kismemesi vidék centrumából 1484-ben például egy bökényi hatalmaskodásban még 20 jobbágy vett részt, ugyanitt azonban a dicator 1567-ben már csupán egy zsellért és két elhagyott jobbágytelket talált. Csomán, Farkasfalván és Gődényházán a jobbágyságnak az 1567–74. évi dicajegyzékekben egyáltalában nem találjuk nyomát. A legkevesebb jobbágy aránylag a Tisza balpartján egymás mellett sorakozó Farkasfalva, Péterfalva, Tivadar, Forgolány, Csoma és Öszödfalva falukra, azokra, esik tehát, melyek eredetükre nézve serviens (?) faluk közé tartoznak. E hat falura – melyek sorából az elnéptelenedett Csatóháza és Andrásfalva ekkor már kiestek¹ – 1567-ben a kismemesi vidék 228 jobbágyfőjéből csupán 10 jobbágyfő (1 féltelkes jobbágy, 3 szegény, 1 szolga, 4 zsellér s 1 leégett ház), valamint 3 elhagyott telek esett.

E helyen kívánunk szólni arról a sajátságos, szinte rejtélyes eltérésről, mely az egy időből származó dica- és dézsmajegyzékek jobbágynévsorai között egy-egy községre nézve mutatkozik. Az alábbiakban rendszerint több jobbágynév található, mint, a dica-jegyzékben s ez a jelenség nemcsak a nemesi vidék, hanem a nagybirtokok uradalmi falvaira is egyaránt jellemző, legjobban megfigyelhető azonban az előbbieken, melyekben kevés a jobbágyság. Hangsúlyoznunk kell, hogy a dézsmajegyzékek éppúgy egyenként név szerint sorolják fel a gabonadézsmával megrótt, tehát saját magának szántóvető, arató jobbágygazda és a földnélküli, csekély keresztyén- vagy sarlópénzt

¹ Andrásfalváról az 1573. évi dézsmajegyzékben még szerepel egy keresztyénpénzt fizető zsellér s az 1572. évi dicajegyzék Csatóházán is feltüntet egy féltelkes jobbágyot, ennek ellenére e később már faluként nem szereplő helyeket ekkor is bátran tekinthetjük pusztáknak. Sőt azt is valószínűnek tartjuk, hogy a szóbanforgó zsellér és féltelkes jobbágy éppúgy, mint nemes gazdák már nem a pusztá helyeken, hanem a két pusztát bekebelező Tivadaron laktak, de földjeik e pusztákra esvén, a dicator és decimator ide tartozónak írták őket.

fizető zsellérek neveit, mint dicajegyzékeink is név szerint és egyenként sorolják fel a jobbágyokat, – a telkeseket éppúgy, miként a szegényeket, zselléreket, szolgálakat stb. A két névsornak tehát azonos időpontban egyeznie kellene. Megegyezés azonban nincs s a dézsmajegyzékek névsora rendszerint több, sőt esetenként meglepően jelentékeny név-többletet tartalmaz. Sajnos, a kisnemesi faluk legtöbbször csak az 1570, 1573 évből, majd rendszeresen pedig az 1575 évtől találhatók dézsmajegyzékek, míg a teljes dicajegyzékek csak az 1567, 1572 és 1574 évből maradtak fenn, közös évek tehát nincsenek, holott éppen a kisnemesi falukban, hol a szegény jobbágyság – miként látni fogjuk – gyorsan cserélődött, csak ugyanazon évekből származó dica- és dézsmajegyzékek összevetése alapján lehet következtetéseket felépíteni. Szerencsére olyan kivétel is található, mikor ugyanaz a kisnemesi falu mindkét jegyzékben ugyanabban az évben fordul elő. Ilyen Szirma, ahol tehát szembeállítjuk a két névsort:

1572. évi dicajegyzék.

Doma Péter
Rakochoy Ferenc
Toth János
Miko Gergely
Thora Tamás

1572. évi dézsmajegyzék.

Doma Péter
Doma István
Doma Bertalan
Doma Miklós
Rakoczy Ferenc
Rakoczy János
Toth János
Miko Gergely
Thora Tamás
Kys Jakab
Tusa Orbán
Orosz Miklós
Konia Péter
Dorogy Lajos
Soos Lukács
Oláh Miklós
Jankóné

Az első tekintetre szembevetjük, hogy míg Doma és Rákóci néven a dicajegyzékben 1–1, addig a dézsmajegyzékben 4, illetve 2 jobbágy szerepel. Minthogy ez a jelenség időre és helyre való tekintet nélkül általános, nyilvánvaló, hogy az eltérés rejtélyének kulcsa itt keresendő. Ezt meg is véljük találni, ha figyelembe vesszük, hogy a dézsmajegyzékben csupán Doma Péter és Rákóci Ferenc szerepel a gabonadézsmát, míg a másik 3 Doma és 1 Rákóci a sarlópenzt fizetők között. Sarló- vagy

keresztyénpénzt ugyanis azok fizettek, akik nem vetettek,¹ az utóbbi 3 Doma és 1 Rákóci tehát Doma Péter és Rákóci Ferenc olyan hozzátartozói (fiai, testvérei, unokái stb.) lehetnek, akik már felnőttek – talán már családosak is voltak – és munkára jártak, de a családfő telkén illetőleg fundusán éltek, esetleg a családfővel – amint mondták és ma is mondják – „egy kenyéren”. A decimator tehát megrótt és jegyzékbe vett minden felnőtt férfikeresőt, míg a dicator – a dica szempontjából a telek vagy fundus lévén irányadó – csak a családfőt vette fel jegyzékébe. Hasonló volt a helyzet akkor is, ha a családtagok már nem egy kenyéren, de egy telken vagy funduson egy család körében éltek azzal a különbséggel, hogy ilyenkor a családtag külön vetett és aratott s így a dézsmajegyzékben nem a keresztyén- vagy sarlópénzt fizetők,² hanem a gabonadézsmások közé került. A dézsmajegyzék e szerint tehát a dicajegyzéknek a felnőtt kereső férfi családtagokkal bővített másaként tekinthető.

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ezzel a felismeréssel a dézsmajegyzék többlete teljesen még nem magyarázható meg. Látjuk ugyanis, hogy Szirmán a dézsmajegyzékben nyolc olyan nevű jobbágy is szerepel, amely név a dicajegyzékben egyáltalában nem fordul elő. Arra nem gondolhatunk, hogy a decimator dézsmával rótt meg olyan e falukban valóban gyakran található szegény kismemeseket is, akiknek nemesi joga nem volt vitán kívül álló, mert ha valaki a dica alól mentesíteni tudta magát, annál inkább s már ez alapon is elérhette

¹ 1572. évi kamarai decimator utasításban: „az ki keresztyén leszen, az az kinek semmi vetése nem leend, hanem zsellyér, azoktul keresztyén pénzt vegyen”. (M. Gazd. tört. Szemle 1897, 18); 1578. évi kamarai decimator-utasításban: „meg kérdjétek... mennyi ember legyen az kinek búzája nincsen és csak sarlajával él” és „az kiknek pedig vetéssek nincsen, azokon keresztyén pénzt meg vegyétek és nekönk igazán be szolgáltatassatok. Az arató részt is ki ne tudja az dézmás” (U. ott 21–22.) A dézsmajegyzékben felváltva hol keresztyén-, hol sarló-pénzt írnak. Az 1572. évi ugoicsai dézsmajegyzék „pecunia falcis”-t, az 1573. évi „pecunia falcis et christianitatis”-t, az 1575. évi „pecunia christianitatis”-t ír, de az egyes községekben ugyanazok a személyek fizetik. (Dec.) Forgolányban Orosz Miklós, Nagy János és társai 1689-ben azt mondják, hogy itt „megtelepedve nemesi fundusokban nyomorodtunk meg, az meljektul soha emberi emlékezetre sarlo penznel egyebet nem adtunk”, ez 9 dénárt tesz ki. Orosz-ék 9–9 dénárját a dézsmajegyzék „pecunia christianitatis” címen számolja el. (Dec. Ug.) A keresztyén- és sarlópénz tehát a XVI. sz. óta azonos jelentésű.

² A decimator-utasításokban ilyen pontos megjelölések nem találhatók, hanem csak általánosak: „senkit dézmálás nélkül ne hagyjon, hanem csak azokat, kik vagy egyház földet szántottak vagy valamely nemes udvarhoz való földet, kitől még az földesuroknak sem adtak nonát”. 1572. (U. ott 18); „semmi rendbeli paraszt ember, sem szabados, sem szolgál az dézmátul nem exemptus, minden tartozik vele, valaki nem nemes ember”. (U. ott 22.)

ezt a dézsmánál. Számításba jöhetne, hogy a dica- és dézsma-jegyzékek időpontjai között az egy év körén belül is elköltözések és beköltözések történtek egy-egy faluban. A kismemesi falukban ez a belső vándorlás valóban állandóan és gyorsan folyt s ez az előbb bemutatott szirmai adatokkal is igazolható, minthogy az 1572. évi szirmai dézsmajegyzékben szereplő, de az 1572-i szirmai dicajegyzékben nem található Tusa Orbánt az ugyanezen évi forgolányi dicajegyzékben leljük fel. Tekintettel azonban arra, hogy a dézsmanévsorok többlete általános, az el- és beköltözések viszont kiegyenlítődnek, így az általános többletet nem magyarázzák meg. Az is előfordulhat, hogy a dézsmajegyzékben szereplő, de a dicajegyzékből hiányzó név viselője családtagként (pl. vő) élt a dicát fizető családfő telkén vagy fundusán s így a dicajegyzékben – a családfő férfileszármazottaihoz (l. Domák, Rákóciák) hasonlóan – nem is szerepelhet. Szerintünk azonban e jelenségek is szórványosabbak lehettek, semhogy az általános és esetenként igen jelentékeny dézsmanévsortöbblet ez úton megfejtethető volna. Az 1572. évi dicajegyzékben ugyanis Öszödfalván csupán 1, Forgolányban 4, Péterfalván 1, de az 1573. évi dézsmajegyzékben – bár ez már a következő évből származik – Öszödfalván más 9, Péterfalván más 7 s Forgolányon még 5 más név – mindannyi keresztyénpénzt fizető jobbágyé – található. Fel kell tehát tennünk, hogy ha az 1567/74. évi ugocsai dicajegyzékek a teleknélküli szegénységet (szegény, zsellér, szolga) éppúgy fel is tüntetik, mint a telkes jobbágyaságot, még mindig marad – valószínűleg a társadalmi skála legalsó fokán – olyan réteg, amelynek arra sem volt jogcíme, hogy a dicajegyzék adó alól kivett kategóriába kerüljön. Jövőmenő cselédekből, a gazda kenyérére fogadott családalan szegény legényekből rakódhatott össze ez a réteg. A dicator nem vette számba őket, de a decimator a fejenként szedett csekély, 6–9 dénárnyi keresztyén- vagy sarlópenzt rajtuk is behajtotta.¹

A kismemesi vidék jobbágylakossága még e láthatatlan réteg számbavételével is csekély, a vidék azonban a nagyszámú kismemesiség révén ennek dacára is a megye legsűrűbben települt és benépesedett területe volt. A kismemesi vidéken kívül az 1567/74. évi dicaadatok alapján még két olyan vidéket találunk, ahol a községek kisszámú jobbágylakosságot tartanak: a

¹ A dézsmajegyzékek tehát végeredményben teljesebb képet adnak egy-egy község lakosságáról, mégis e társadalmi keresztmetszet szerkesztésénél a dicajegyzéket kellett felhasználnunk, mert a dicajegyzékek megbízhatóbbak (itt extraneus nincs), a társadalmi fokot pontosabban meghatározóak és felölelik az egész megyét, míg dézsmajegyzékek csupán a megye sík nyugati felének dézsmafizető községeiről állnak rendelkezésre.

nagyszöllősi hegyvidék rutén és az avasi hegyvidék oláh települési területét. Mivel ezen a területen az itt levő uradalmi falvakban csak jobbágyság lakott, a fenti számok e faluknak teljes lakosságát ölelik fel. Ez a lakosság a területhez és a faluk számához képest igen csekély volt, hiszen a rutén vidék 9 faluja 113 jobbágyfőt és 27 elhagyott telket, az oláh vidék 11 faluja pedig 104 jobbágyfőt és 15 üres telket számlált. E 20 faluban tehát, mely az összes ugocsai falu települések 30%-a, tehát közel harmada volt, a megye egész jobbágyságának kb. 13%-a, azaz alig hetede-nyolcada élt. A jobbágyság, vagyis a lakosság csekély száma, kétségtelenül abban leli magyarázatát, hogy e két vidék betelepülése csak a XIV. sz. derekán indult meg, másfél-két századdal később tehát, mint a megye síkvidéki részéé. A késői, sőt még most is folyamatban levő megtelepülésre mutat az elhagyott telkeknek aránylag csekély száma is. Tizenegy faluban elhagyott telek egyáltalában nem is volt, minthogy az ideeső 42 elhagyott telek 9 falu között oszlott meg.

A 62 faluból 38 falu esik a jobbágynépességben ritka előbbi területekre, vagyis a kismemesi vidékre s a Nagyszöllősi és Avas hegységek vidékére. E 38 faluban 1567/74-ben összesen 445 jobbágy lakott s 67 elhagyott telek volt. A többi 24 helysége 1189 jobbágyfő és 164 elhagyott telek, vagyis az előbbi 38 falu jobbágyságának több mint kétszerese esett. A megye jobbágyságának zöme tehát a korai eredetű síkvidéki jobbágyhelységekben élt. E helységek közül egyesek különösen kiemelkednek nagyszámú jobbágylakosságukkal. Így elsősorban Nagyszöllős, melyet 266 jobbágycsalád lakott, vagyis több, mint a két hegyvidék 20 faluját együttvéve. A helység a királyi szabad város jellegének elvesztése után is a megye gazdasági és kulturális magva maradt s egyik központja lett a nagy Perényi-gazdaságnak. A Tisza balpartján álló egykori hospesközségek (Feketeadó, Szászfalu, Veréce) is jelentékeny számú jobbágyságot tartanak, kivételt csupán a Nyaláb vár tövében álló Királyháza, V. István egykori „domus regalis”-a, a Felszásszal gyarapodott s két ízben is királyi kiváltságban részesült korábbi hospesfalu képez, mely 1567-ben 1 egésztelkes jobbágyával, 7 szegényével és 1 szolgájával valósággal néptelenül állott. Az elnéptelenedés előidézője maga a helység fölött álló vár, a Perényiek uradalmi központja volt, mivel az uradalom e központi fészekben lassanként elfoglalta jobbágyaitól és saját majorsági kezelésébe vette a helység határát, melyet ezentúl a közeli faluk jobbágysága művelt meg a vár számára.¹ A korai

¹ Királyházán az 1715. évi regnicolaris conscriptio (CR. 1715.) alkalmával is csupán 3 jobbágyot és 6 hazátlan zsellért számoltak. Földet, legelőt és erdőt ezek is csupán a földesúr majorsági birtokaiból kaptak. Az 1720. évi

eredetű s annak idején szász hospesekkel meggyarapodott négy helység (Nagyszöllös, Feketeardó, Királyháza és Szászfalu) lakossága így is 459 főre rúgott, ami azt jelenti, hogy a megye jobbágylakosságának csaknem harmad részét ez a négy kedvező fekvésű, széles határú és korai eredetű helység ölelte magába.

A népes síkvidéki helységek közül nagyszáma jobbágysággal még a megye északi és déli sarkába eső Salánk és Túrterebes, valamint a szintén déli részre eső Halmi emelkednek ki, melyek szintén uradalmi központok voltak. A többi 18 tiszavölgyi és síkföldi helységben is még mindig jelentékeny számú jobbágylakosság, sokszor 30–50 jobbágyfő lakott, de itt is vannak olyan faluk, melyekben a jobbágyság csak 10–20, sőt néhány helyen csak 8–10 háztartást számlál. Az utóbbiak csoportjába Karácsfalva, Mátyfalva, Rakasz, Verbóc, tehát a Hontpázmány-birtoktest egyes falui esnek. A birtoktesthez tartozó Tiszaújhely és Tiszaújlak jobbágysága is csak 20 fő körül mozog, holott Tiszaújhelyről 1516-ból 28 tanúként kihallgatott, majd 1522-ből további 7, Karácsfalváról 1470-ből 12 hatalmaskodó, 1481-ből további 2, 1516-ból ismét további 7 jobbágy nevét ismerjük, Tiszaújlakon viszont 1567-ben 21 elhagyott telket találunk. A telkek elpusztásodásában a tiszamenti falukban része lehetett a Tisza kiöntéseinek is, a csekély jobbágylétszámot azonban nem lehet csupán erre az okra vezetni, minthogy más, kevés jobbágyot tartó tiszamenti Hontpázmány-faluban, miként Tiszaújhelyen, 1567-ben elhagyott telek egyáltalában nem volt. Annál kevésbé lehet egyedül a Tisza pusztításaira gondolni, mert a jobbágylétszám csekélysege, sőt egyenesen csökkenő irányzata szinte általános a Hontpázmány nemzetség birtokain. Ez a körülmény tehát már maga is arra indít, hogy a nagyobb számú jobbágylakosság hiányát közös okra vezessük vissza s ez az ok meg is található a nemzetség egyes ágainak széttagolódásában és elszegényesedésében, mely egy-egy községben együtt járt a nemesi lakosság elszaporodásával s a jobbágyság reá bekövetkező kiszorulásával.¹ Ez a folyamat egyes Hontpázmány-falvakban később el fogja érni a végső állomást, a kuriális nemesi községgé alakulást is. Minthogy pedig a jobbágyság a Hontpázmányok nem tiszamenti és nem is elnemesedő faluiból (pl. Rakasz) is hasonlóan csekély volt, az előbbi okok mellé sorakoztathatjuk még a birtokpolitikát is. Valószínűnek tartjuk például, hogy a nemzetség legvagyonosabb s végül már

regnicolaris conscriptio (CB. 1720.) alkalmával a helységet már fel se vették, hanem a kuriális községek közé sorozták, miként a nemesi falukat, melyekben „appertinentiá”-k a jobbágytelekhez egyáltalában nem számítottak.

¹ Erről a jelenségről bővebben a következő fejezetben.

egyedüli fiágát képviselő Ujhelyieknek a hatalmas Perényiekkel elsősorban éppen Rakasz miatt folytatott hosszas háborúskodása az Ujhelyiek szempontjából nem volt gazdaságos s jobbagyvesztéssel is járhatott.

Az idézett számok tükrében a megye területe a lakosság sűrűsége szempontjából nagy vonásokban két egymástól elütő szeletre szakad s e szakadás gyökerei kétségtelenül a földrajzi okok talajából táplálkoznak. A megye jobbagylakosságának 86%-a ugyanis 1567-ben még a megye nyugati sík – mindenestre nagyobb – felén él s csak 14%-a talál otthont a keleti oldalon emelkedő hegyvidékeken. Az utóbbi vidékeken a település még alig 1–2 százados múlta tekint vissza s ez a körülmény a később szintén erősen megsűrűsödő lakosság most még csekély számát maga is kellőleg megvilágítja. A nyugati tömött faluk múltja általában két évszázaddal messzebbre viszi s a népsűrűség különbségében tulajdonképpen a kétszázados különbség jelentkezik. Ezt a különbséget pedig a gazdasági életforma által követelt földrajzi tényezők mérték ki.

*

A megye jobbagylakosságának a dicajegyzékben megadott, társadalmi rétegződése az első tekintetre is szembeütő aránytalanságot mutat. Míg ugyanis csak 475 az adófizető, vagyis az egész- és féltelkes, addig 1159 az adófizetés alól kivett jobbagyok száma. Az utóbbiak túlnyomó többsége, vagyis 992 jobbagyfő a dicajegyzék által szegényeknek, szolgálknak és zselléreknek nevezettek köréből sorozódik. Ezek a csoportok a jobbagyság körén belül valóban társadalmi rétegeknek tekinthetők, olyan rétegeknek, melyek a társadalmi osztályképződés eredményei s rendszerint minden társadalomban megtalálhatók. A szegények, szolgálk és zsellérek mint ilyen osztályképződmények, vagyoni viszonyaiknak megfelelően a társadalmi skála alsó fokain foglalnak helyet. Az adófizetés alól kivett többi csoportok, a falusi bírónak, az új és leégett házak gazdáinak és az „egyéb” alá foglalt különféle elemeknek csoportjai azonban nem osztály képződmények s az adókötelezettség alól csupán valami rendkívüli, ideiglenes, rendszerint meghatározott időre szóló jogcím alapján mentesülnek. Ezek az elemek szintén a jobbagyság valamely osztály-kategóriájában foglalnak helyet, de a kategóriát az adójegyzékben eltakarja az adó alól ideiglenes mentességet nyújtó jogcím.

A falusi bíró tisztsége egyike volt az átmeneti adómentesség jogcímeinek. Az adómentesség ugyanis csak a tisztség viselése alatt állott fenn, a tisztséget pedig egy évig viselték. Maga a tisztség semmiféle társadalmi állapotot nem fejezett ki s ilyenre magából a tisztségből következtetni sem lehet, mert

bár ma a falusi bírók rendszerint a vagyonosabb parasztok közül kerülnek ki, dica-jegyzékeink korában (1567–74) ez a szokás legkevésbé sem volt általános. A dicator ugyanis az 1567. évi dicajegyzékben 13 bíró neve mellé kivételesen feljegyezte ezek társadalmi állapotát is s e 13 bíró egyaránt „szegény” volt, holott ugyanezekben a falukban voltak teljes jobbágyságok is. Minthogy a bíró ekkor még elsősorban a földesúri hatalom képviselője és kiszolgálója volt, amit egyébként az is megerősít, hogy a nagyobb helységekben (Nagyszöllős, Halmi, Salánk) minden jelentékenyebb birtokosnak külön bírója volt, a „szegény” bírók állítása mögött is földesúri érdeket vélünk meghúzódni. Úgy látszik, hogy a földesúr a szegény ember kezében, akinek boldogulása sokkal inkább tőle függött, érdekeit jobban biztosítva látta, mint a gazdag parasztságéban.

Meg kell jegyeznünk, hogy falusi parasztbíró nem minden faluban volt. Így nem volt a csupán néhány zsellért tartó nemesi s az általában csekély számú jobbágysággal lakott kis falukban. Az ilyen kis faluk, ha egymás mellett feküdtek s azonos birtokoshoz vagy birtokosokhoz tartoztak, egy bíróság alá foglaltattak össze. Így a nagyszöllősi hegyvidéken Komjátának és a két Karaszlónak 1, a két Sáradnak, a két Csongvának és Ölyvösnek 2 bírója volt (az utóbbiak közül egyik Alsósáradon, a másik Nagycsongván).¹ Különösen jellemző azonban az avashegységi Tarnavidék faluinak (Batarcs, Bocskó, Csarnató, Tarna, Szárazpatak) helyzete. E faluk közül ugyanis csupán Tarnán volt bíró (vajda), itt azonban három is, a földesurak száma szerint, akik Tarnán és a többi faluban mindhárom birtokosok voltak.

Azokat a falusi bírókat, akiket az adójegyzékek társadalmi osztály szerint is megjelöltek, mint állandó állapothoz, ez osztályokhoz számítottuk. Ezek nélkül is – miként láttuk – 35-re rúg azonban azoknak a bíróknak a száma, akiknek a társadalmi osztályát az adójegyzékek nem tüntetik fel s minthogy következtetésre sincs semmi alapunk, e csoportot a társadalmi osztályok számai közé nem tudjuk beilleszteni.²

¹ A nagyszöllősi uradalomból kiszakadt Vay-féle rész 1690. évi leltárában olvashatjuk, hogy „Ilonak Uy falu, Kis Csongva, Nagy Csongva, Ölyves, Also Sárad, Kis Sárad egy bíró járása alatt lévén”, szolgálataikat „mind együtt az egy bíró járása alatt valók” az újfalusiaknál felsorolt rend szerint teljesítik. (UC. 65–55.)

² Az a körülmény, hogy a társadalmi állapot szerint megjelölt bírók 1567-ben mindannyian a „szegény”-ek közé tartoztak, arra mutathatna, hogy csak a szegény bíróknál kívánták ez állapotot megjelölni, mint a csak ideiglenes adómentesség mögött álló állandó mentesítő jogcímet. Ez esetben a többi társadalmi állapot nélkül szereplő bírókat a vagyonos, adófizető teljes jobbágyság-

Hasonlóképpen felismerhetetlen azoknak a jobbágyoknak a társadalmi osztályállapota is, akik neve alatt az adójegyzékben új vagy leégett házak szerepelnek. Nyilvánvaló, hogy e megjelölések csak az ideiglenes, meghatározott időre szóló adómentesség jogcímét fejezik ki s ugyanekkor eltakarják a társadalmi osztályt, amelybe az új vagy leégett ház jobbágygazdája tartozik. Lehetne ugyan arra gondolni, hogy az olyan jobbágyoknak (szegény, zsellér), akiknek állandó jogcímük volt az adó alól való kivételre, az ideiglenes mentesítő jogcímre nem volt szükségük s így az új vagy leégett ház gazdáit teljes egészükben telkes jobbágyoknak kellene tekinteni, megfigyeléseink azonban e feltevést nem támasztják alá. Az 1567-ben Tiszakeresztúron „nova domus” birtokosának nevezett 12 jobbágyot például a következő 1572. és 1574. évi adójegyzékekben – időközben megszűnő az új ház után járó adómentesség – már társadalmi állapotaik szerint megjelölve találjuk. Az eredmény a következő:

	1567.	1572.	1574.
Kotiogo Dénes	nova domus	szegény	szegény
Faggias Demeter	„ „	egész portás	egész portás
özv. Tariska Jánosné	„ „	?	szegény
Orbán András	„ „	?	szegény
Kowach Máté	„ „	szegény	szegény
Warga Gáspár	„ „	félportás	bíró
Bede János	„ „	egész portás	egész portás
Lelezi Antal	„ „	fél portás	fél portás
Orban János	„ „	szegény	szegény
Mizaros Péter	„ „	fél portás	szegény
özv. Baranyai István:	„ „	szegény	szegény
Zabo Pál	„ „	szegény	szegény

A „nova domus”, az „új ház” jobbágyai tehát korántsem voltak mindannyian adófizetésre kötelezett, telkes jobbágyok, legalább is a „nova domus” jelleg megszűnése után az 1567. évi 12 tiszakeresztúri nova domus jobbágygazdája közül 1572-ben 2 az egész telkes, 3 a féltelkes s 5 a szegény jobbágyok csoportjába tartozott. Két év múlva, 1574-ben az időközben bekövetkezett csekély változással ugyanaz a 12 jobbágy így osztályozódott:

1 bíró
2 egésztelkes
2 féltelkes
7 szegény

ság tagjainak tekinthetnénk. E feltevést azonban megdönti az, hogy további jegyzékekben nemcsak „szegény” állandóan adómentes bírónál találunk állapotmegjelölést. Pl. 1574-ben Nagytarnán 2 egésztelkes és Szöllősvégárdón 1 egésztelkes bírónál is feltüntették a telekállapotot.

Az égett, a „combusta” házaknál is hasonló jelenséget állapíthatunk meg:

<i>Tizsakeresztúr:</i>	1567.	1572.	1574.
Weres György	combusta	szegény (özv.)	deserta
Gal Imre	„	félporta	félporta
Zekel Máté	„	szegény	szegény
Zekeres Antal	„	?	?
<i>Feketeardó:</i>			
Kunach Benedek	„	egész porta	egész porta
Garbochy Benedek	„	?	?
Danch Bálint	„	szegény	szegény
Paxi Ferenc	„	egész porta	egész porta
Paladi Lukács	„	?	egész porta
Thoth János	„	egész porta	egész porta

Az idézett példák eléggé bizonyítják, hogy az 1567-ben „combusta” címen adó alól kivett jobbágyok sem lehettek csupán telkes jobbágyok, legalább is 5–7 múlva a korábbi „combustá”-k között éppúgy szerepelnek szegények is, miként egész- és féltelkes jobbágyok.

A bírók, az új- és leégett házak tehát nem oszthatók be teljes egészükben sem a telkes, sem a szegény jobbágyság sorai közé s így az utóbbiak szembevetésénél figyelmen kívül kell hagynunk, mégis azzal a feltevésével, hogy e címek alatt a telkes és szegény jobbágyok aránya körülbelül megfelelt a megyei aránynak.¹

Ez az arány a telkes jobbágyságra igen kedvezőtlen:

egész porta	350	szegény	907
fél porta	125	szolga	75
	450	zsellér	10
			992

A szegénység tehát több mint kétszerese a fél- és egész portával rendelkező jobbágyságnak. E szegénység körén belül különös megoszlás mutatkozik: meglepően nagy a kifejezetten szegényeknek („pauper”) s igen csekély a szolgáknak és zselléreknek nevezettek száma. Ez egyformán adómentes alsó kategóriáknak nevei számunkra ma már körülbelül közös jelentésűek, annak idején azonban világosan elkülönültek egymástól. Minthogy a szegény, szolga és zsellér nevek tartalmáról s egymáshoz való viszonyáról a dicajegyzékek nem adnak felvilágosítást, csupán következtetéssel húzhatjuk meg ezek előttünk elmosódott társadalmi határait.

¹ Hasonlóképpen beosztatlanul kell hagynunk az „egyéb” alá foglalt egyes elemeket is.

Mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy zsellérek csak a kismemesi vidékhez tartozó Aklin, Bökényen, Fertősalmáson, Hetényen, Öszödfalván, Péterfalván és Tivadaron, szolgák pedig elsősorban uradalmi helységekből laktak. Nincs semmi okunk arra, hogy a zsellérek alatt másokat értsünk, mint általában szokás volt: belső fundust s ezen házat bírót, de mezőbeli külsőt, tartozékokkal (szántó, rét stb.) a fundus jogán¹ nem rendelkező jobbágyot. Ezt az értelmezést csak megerősíti az a körülmény, hogy zselléreket csak a kismemesi vidéken, tehát olyan falukban találunk, melyekből az elszaporodott szegény kismesség a teljes jobbágyságot kiszorította, vagy – saját céljaira elfoglalva földjeit – zsellérsorsba taszította. Szolgák alatt ezzel szemben azokat érthették, akik a birtokos úr majorságában, gazdaságában vagy családi otthonában laktak s a gazdaság belső munkáit végezték. Erre mutat az a körülmény is, hogy szolgát minden uradalmi központul szolgáló helységben található és pedig jelentékenyebb számban éppen ezeken a helyeken, mint például Nagyszöllősön 9-et, Halmiban 4-et, Túrterebeben 11-et, Salánkon 1-et. Magyarázatunkat nem gyöngíti meg, hogy néhány nem uradalmi központot képező helységben is számottevő – mint például Verécén 18, Szászfaluban 12 – szolgacs család élt, mert Veréce a nyalábi vár alatt, Szászfalu pedig közelében feküdt, e szolganép tehát minden bizonnyal a vár szolgálatához tartozott.²

Ekként kijelölve a jobbágyság társadalmi skáláján a zsellérek és szolgák helyeit, az ugoicsai jobbágyság zömét képező bizonytalan „szegény”-ek társadalmi helye magától megvilágosodik. A zsellérek és szolgák a parasztság földnélküli alsó rétegei voltak, a felső réteget pedig a fél- és egész portával rendelkező jobbágyok képezték. A dica csupán az utóbbiakat terhelte,³ a dicator tehát külön a portáik nagyságával megjelölve

¹ Előfordul, hogy a földesúr a zsellérnek földet enged át használatra, de ezért a zsellér külön szolgál s a földesúr kijelenti, hogy e föld „tetszéséből”, nem tehát a fundus jogán van a zsellér kezén. Igen jellemző e földesúri magyarázatra a nemesi eredetű Farkasfalva birtokosainak az igénye: „actionalem possessionem Farkasfalva locum curialem esse declarassent, eatenusque ad notorietatem publicam provocassent, consequenter prout in conscriptione camerari... nude sessiones, absque earum constituto et appertinentiis conscriptae haberentur, ita omnes extravillanis appertinentiis destitui et per colonos terras nonnullas ex beneplacito solum dominiali, qua curiales excoli et ideo singulo anno pro *lubit*u dominii exassignatas haberi insinuarunt.” (1796. NRA 1493–10). Elsősorban ez a magyarázata, hogy a dézsmajegyzekekben zselléreket is találunk a gabonadézsmát fizetők között.

² A vár tövében fekvő Királyházán 1, a már kissé távolabb eső Tekeházán és Feketeardón 3-3 szolgát tüntet fel az adójegyzék.

³ Az egész porta után teljes, a fél porta után féldicát kellett fizetni.

csupán ezeket jegyezte fel, holott nyilvánvaló, hogy a földnélküli zsellér- és szolganép valamint a félportás jobbágyok között, olyan szegényebb jobbágyoknak is kellett lenniük, akiknek voltak ugyan telkeik és földjeik is, ezek azonban nem ütötték meg az adóminimumot képező félporta mértékét. Ez a közbeeső jobbágyréteg volt az ennek következtében természetesen „szegény”-eknek nevezettek tömege.

Ez a következtetés teljes alátámasztást nyer az egyidejű dézsmajegyzékekben, mert így meg tudjuk állapítani, hogy a „szegény”-ek valóban szolgáltatnak be gabonadézsmát. Aklin például az 1572. évi adójegyzékben szegényeknek nevezettek az ugyanez évi dézsmajegyzékben a következő dézsmaszolgáltatással szerepelnek:

	kalangya	kéve
Oroz Bálint	4	2
özv. Feyrné (–Kelemen)	–	24
Dosa Mihály	2	13
Gechie István	4	13
Giarfas	2	–
Demeter Máté	1	5
Domocos Benedek	2	11
Mandi Imre	3	21
Zewke Albert		?
Gergeli Máté	1	2
Orozi Tamás	2	18
Jakab János		?
Bockor Tamás	1	17
Thot Pál	4	–
özv. Siró Lukácsné	–	13

Az 1572. évi 15 akli szegény közül tehát 13 ugyanabban az évben gabonadézsmát fizetett,¹ ez pedig csak úgy történhetett, ha saját termése, azaz szántóföldje volt. Nyilvánvaló tehát, hogy a szegények olyan telkes jobbágyok voltak, akiknek telke nem ütötte meg az adóminimumot képező félportát s így lettek „szegény”-ek.

Minthogy az összes jobbágyfők 55%-a a szegények kategóriájába tartozott, a megye jobbágyságának több mint fele töredéktelken élt. Ez a körülmény arról tanúskodik, hogy a megye megtelepüléseinek kezdetei óta eltelt 300–400 év alatt a két hegyvidék kivételével sűrűn és gyorsan betelepült megye

¹ Érdekes megfigyelnünk, hogy ugyanez időben a dicajegyzékben egész portásnak jelzett jobbágyok mennyi dézsmagabonát fizettek: Geunger Gergely 5 kalangyát és 13 kévét, Simon Márton 3 kalangyát és 7 kévét, Siró Máté 5 kalangyát és 7 kévét s özv. Tóth Péterné 5 kalangyát és 13 kévét. A különbség nem mutat arra, mintha a két kategória életszínvonala messze esnék egymástól.

jobbágysága az elszegényedés útjára lépett. Nyilvánvaló, hogy a szűk határok közé szorult faluk és birtokok határai között korán bezárult a szaporodó jobbágyság számára új telkek kiszakításának a lehetősége, megindult tehát a meglévő telkek felaprózásának a folyamata.

Ez a folyamat természetesen a korai eredetű síkföldi helységekben haladt leginkább előre s mivel e helységek rendszerint nagyszámú népességet tartottak, a két jelenség egymással párhuzamosan jelentkezik. A korai eredetű ugcsoi helységekben a szegénység aránya 1567-ben a következő volt:

	Jobbágyfő	Szegény	
Bábony	20	14	70%
Batár	37	27	73%
Feketeardó	83	49	59%
Feketepatak	23	15	65%
Halmi	75	39	52%
Királyháza	8	7	87%
Kökényesd	53	25	47%
Nagyszöllős	266	182	68%
Szászfalu	101	59	58%
Szöllősvégardó	32	18	65%
Tamásváralja	50	36	72%
Túrtereibes	68	19	28%
Verbőc	8	5	62%

A szegények, vagyis törpe telekbirtokosok tehát az összes jobbágyfőnek csak két helységben (Kökényesd, Túrtereibes) nem érik el az 50%-át, a többiben azonban – itt-ott 70–80%-ig is felemelkedve – meghaladják azt. Nem véletlen, hogy a nemzeti birtokok ősi centrumai, mint Bábony, Feketepatak és Szöllősvégardó, az utóbbiak közé tartoznak. Ugyanekkor a késői telepítésű Nagyszöllősi hegység 9 oroszországi falujában a szegények közös átlaga 47, az Avasi hegyvidék 11 oláhsági falujában ugyanez 55%-ot lesz ki. Ez a szembeállítás világosan jelzi, hogy a telekaprózódás és a jobbágyság vagyoni szintjének alacsony állása a faluk települési korával szorosan összefügg.

*

A jobbágyság területi eloszlásának és társadalmi rétegződésének áttekintése után a nemzetiségi viszonyok elemzésére térünk át. Az 1567/74. évi dicajegyzékekben megnevezett jobbágyok nevei a Bevezetésben körülírt névelemzési elveknek megfelelően nyelvileg a következőképpen csoportosulnak:¹

¹ E kimutatásban Csepe, Fancsika, Hetény, Péterfalva, Szirma, Tiszaújhely, Tiszaújlak és Verbőc az 1565–70. évi dézsmajegyzék, a többi helység az 1567–74. évi dicajegyzék névsorával szerepel. Fancsikát az utóbbiak – mint már említettük – egyáltalában nem tüntetik fel. A többi 6 falu a dicajegyzék

	M	N	Ez	O	T	B
Akli	27	–	–	–	–	4
Alsókaraszló (benne Felsőkaraszló)	12	–	7	–	–	10
Alsósárad	5	–	1	–	–	3
Bábony	20	–	–	–	–	–
Batár	33	–	–	–	–	4
Batarcs	3	–	3	–	–	7
Bocskó	3	–	1	–	–	4
Bökény	24	–	–	–	–	1
Csarnató	–	–	–	2	–	2
Csedreg	22	–	–	–	–	4
Csepe	15	–	–	–	–	8
Csoma	–	–	–	–	–	–
Dabolc	5	–	–	–	–	–
Egres	5	–	2	–	–	6
Fancsika	31	–	–	–	–	8
Farkasfalva	3	–	–	–	–	–
Feketeadó	75	–	–	–	–	8
Feketepatak	21	–	–	–	–	2
Felsősárad	4	–	–	–	–	–
Fertősalmás	12	–	–	–	–	1
Forgolány	10	–	–	–	–	1
Gődényháza	–	–	–	–	–	–
Gyula	55	–	–	–	–	10
Halmi	71	–	–	–	–	4
Hetény	26	–	–	–	–	4
Karácsfalva ¹	8	–	–	–	–	–
Királyháza	7	–	1	–	–	1
Kirva	3	–	–	–	–	4
Kiscsongova	2	–	2	–	–	6
Kisgérce	1	–	–	–	–	4

ben jelentékenyen kisebb számú jobbágynevet szolgáltat, mint a dézsmajegyzék, ezért helyettesítettük be kivételesen e faluknál a dézsmát fizetők névadatait a dicajegyzék névadatai helyére. Ennek következtében az előző végső jobbágy-számhoz képest itt némi többlet áll elő. Megjegyezzük továbbá, hogy a dica-jegyzékből merített névsorból nem vettük fel a következő kimutatásba azokat a neveket, amelyek viselői az elhagyott jobbágytelkek egykori gazdái voltak, minthogy az adott időpontban már nem laktak helyeiken. A 231 üres, elhagyott telek egykori gazdái közül az 1567–74. években egyébként is csupán 32-nek ismerjük a nevét. E nevek nyelvi megoszlása (25 magyar, 1 német és 6 bizonytalan) általában megfelel az egész meglévő lakosság neve megoszlásának. A továbbiakban hol 1567/74., hol 1565/74. évi adatokról fogunk beszélni, a szerint, hogy a csupán dica-adatokat tartalmazó s a társadalmi megoszlást feltüntető előző, vagy a nyelvi megoszlást illusztráló most következő kimutatás adataira hivatkozunk, mely utóbbiak már vegyesen merítették dica- vagy dézsmajegyzékekből.

¹ Két combusta telek gazdájának a nevét az 1567. évi dicajegyzék nem tünteti fel.

	M	N	Sz	O	T	B
Komját	16	–	4	–	–	12
Komlós	4	–	–	–	–	7
Kökényesd	47	–	–	–	3	3
Mátyfalva	7	–	–	–	–	1
Nagycsongova	3	–	3	–	–	3
Nagyérce	1	–	3	–	–	6
Nagyszöllős	224	5	2	–	–	35
Nagytarna	9	–	1	–	–	9
Nevetlenfalu						
(akkor Gyakfalva)	19	–	–	–	1	3
Ölyvös	3	–	5	–	–	5
Öszödfalva	8	–	–	–	–	6
Péterfalva	8	–	–	–	–	3
Rakasz	1	–	–	–	–	9
Rákóc	2	–	3	–	–	2
Salánk	98	–	3	–	–	19
Sásvár	30	2	–	–	–	3
Szárzapatok	4	–	–	–	–	–
Szászfalu	76	17	–	–	–	8
Szirma	8	–	–	–	–	4
Szöllősvégardó	24	–	1	–	–	7
Tamásváralja	47	–	–	–	–	1
Tekeháza	35	–	–	–	–	–
Tiszakeresztúr	32	–	–	–	–	2
Tiszaújhely	26	–	3	–	–	11
Tiszaújlak	15	–	–	–	–	2
Tivadar	5	–	–	–	–	–
Turc	3	–	2	3	–	5
Túrterebe	54	–	–	–	2	12
Veléte	3	–	1	–	–	4
Verbőc	10	–	–	–	–	5
Veréce	37	–	5	–	–	3
Veresmart	9	–	4	–	–	4
Összesen:	1371	24	61	5	6	308

Ugyanezek a számok százalékra átszámítva a következő arányt fejezik ki:

Magyar	77.24
Szláv	3.43
Német	1.36
Török	0.34
Oláh	0.28
Bizonytalan	17.35

Nem vitatható, hogy az egyes nemzetiségekre eső számok még módosulnának, ha a 17%-nyi feltűnően nagy „bizonytalan” kategóriát szétoszthatnánk vagy legalább is apaszthatnánk. Erre azonban, ragaszkodva módszertani elveinkhez, nem

is törekedtünk, hanem a bizonytalanok kategóriájába utaltunk minden nevet, melyet valamennyire is kérdéssé lehetett tenni. E szigorú eljárás után az egyes nemzetiségekre eső számok természetesen csak a minimumát képviselik annak a hányadnak, amely egy nemzetiséget valóban megilletett. Egyes esetekben a környezet és a település történeti folyamatával közelítve meg a bizonytalan neveket, elképzelésünk szerint azok elsősorban a szláv és oláh,¹ de nem utolsó helyen a magyar elem számait gyarapítanak meg. Azt hisszük, hogy az egyes nemzetiségek e pótlást mindenekelőtt saját települési vidékeik bizonytalan neveiből nyernék. Minimumnak kell tehát tekinteni a magyar elem százalékszámát is, mely a bizonytalanokból és pedig elsősorban a magyar vidékekről néhány százalékkal még feltétlenül megnőne. A megye jobbágyságában minimumként $77\frac{1}{4}$ százalékkal képviselt magyarság döntő túlsúlya e láthatatlan hányad figyelmen kívül hagyásával is megfelelően kidomborodik.

Az ugocsai magyar parasztság e hatalmas arányszáma az előzmények ismeretében nem kelthet meglepetést. A megtelepülésről szóló fejezetekben már kifejtettük, hogy az első települések és végül is az összes települések kétharmada a megye nagyobb sík felén keletkeztek s hogy e települések lerakói túlnyomó részben magyarok voltak. Kimutattuk azt is, hogy e felduzzadt és megsűrűsödött síkföldi, jobbra tehát magyar eredetű helységek a XVI. sz. második felében a megye egész jobbáglakosságának 86%-át fogadták magukba. Ez a szám tehát már akkor sejtette, hogy a magyarság százalékszámának is körülbelül itt kell állania. A síkföldi helységek között vannak olyanok is (Bábony, Dabolc, Farkasfalva, Karácsfalva, Tivadar), melyekben más jobbágyok nem is laknak, mint kétségtelenül magyar nevéek. Általában azonban az ugocsai síkföld többi helységében is elenyésző hányadot képez a magyarnak nem minősíthető jobbágynevek száma. A Káta-nemzetség négy egymással összefüggő síkföldi korai eredetű helységében (Bábony, Halmi, Kökényesd, Tamásváralja) a XV. sz. második felében 112 magyar nevű jobbággal szemben 13 magyar nevének nem minősíthetőt találtunk. Ugyanitt egy évszázad múlva még mindig csak 13 nem magyar nevű jobbágy áll szemben 185 magyar nevével. E jellegzetes és egységes telepítés-tömbön tehát, melynek magyar eredetéről, ma is élő ősi hagyományairól és elszigetelődésre mutató tendenciáiról már szintén szól-

¹ Az oláh és szláv kategóriák elsősorban azért csökkentek meg a bizonytalanok javára, mert igen sok olyan keresztnévből képződött családnévvvel találkoztunk, mely mindkét, sőt egyik-másik a magyar nyelvben is élt s így ezeket bizonytalanoknak kellett vennünk.

tunk, a lefolyt évszázadok alatt a helyzet lényegében nem változott, aránylag pedig kedvezőbb lett a magyarság számára.

A négy síkvidéki Káta-helységben a magyar nevű jobbágyság együttes száma a 93 százalékot is meghaladja s e magas számmal első helyen állanak a megye településcsoportjai között, bár a síkvidék más településcsoportjai sem maradnak messze mögöttük el. A magyarság százalékszámát e csoportokban a következő:

Nemesi vidék (18 helység)	84
Gutkeled-vidék (2 helység)	83
Nagyszöllős és a nyalábi Tiszavölgy (7 helység)	83
Túrterebes	79 ^{1/2}
Hontpázmány-vidék (8 helység) ¹	79

A magyar nevű jobbágyság arányszámát tehát a Tisza balparti síkvidékén (Káta-tömb, kismemesi vidék és Túrterebes) és az ide kapcsolódó Tisza-völgyben valamivel magasabb, mint a jobbparti síkvidéken, a Gutkeled- és Hontpázmány-birtoktereken. Emlékeztetnünk kell ama korábbi megállapításunkra, hogy a magyarság az utóbbi vidéken már kezdetben szláv törlemelékeket vett fel magába, miként számos itt futó folyó és patak szláv eredetű nevének a magyarság által történt átvételéből következtetni lehet. Valószínű, hogy a Gutkeled és Hontpázmány-birtokoknak aránylag magasabb, együttesen a 18%-ot is meghaladó nem magyar nevet viselő jobbágyelemeiben ez ősi szláv szórványoknak is részük van, a jelek szerint azonban – miként látni fogjuk – e rétegben már új szláv elemek, a szomszédos nagyszöllősi hegyvidék rutén településeinek és a közös rutén bölcsőnek első kitelepülői is helyet foglalnak. A magyarság 80–90%-os népi többsége mellett a többi 10–20%-os nyelvileg határozottan legtöbbször fel sem ismerhető, tehát bizonytalan minősített rétegek valósággal – s minden bizonnyal: a valóságban is – eltűnnek, jelzik azonban a jövő útját, a magot, amelyből a megye társadalmának nemzetiségi viszonyai a további századok folyamán a magyarság elhanyagolásán keresztül új elrendeződéshez indultak. A megye két hegyvidékén a jobbágynevek nyelvi megoszlását a következő százalékszámok fejezik ki:

¹ Ideszámítva a káta-eredetű Tiszakeresztúrt, mely a Hontpázmány-birtokok szomszédságába esett s ekkor már jóformán a Hontpázmányoké volt.

	M	Sz	O	B
Nagyszöllősi hegyvidék az „Oroszság” ¹	40 ¹ / ₂	20 ¹ / ₂	–	39 ¹ / ₂
Avasi hegyvidék az „Oláhság”	32 ³ / ₄	12 ¹ / ₂	4 ³ / ₄	50

újból hangsúlyozzuk, hogy szerintünk a bizonytalanok – miként a magyar vidéken főleg a magyarság – itt elsősorban a szláv, illetve az oláh csoportot gyarapítanak. Az összes bizonytalan neveket is átengedve a települési vidék jellegét megadó rutén, illetve rutén-oláh elemnek, a nagyszöllősi hegyvidéken a ruténség még mindig csak a 60, az Avas-vidéken pedig a rutén-oláh réteg együtt is csak a 68%-ot közelíti meg, a többi 32–40%-ot a magyar nevű jobbágyok foglalván le. Adataink ekkor még sejtetni sem engedik, hogy az utóbbi helyen külön a rutén és külön az oláh réteget a bizonytalan nevek közül mily részesedés illeti meg, mégis azt hisszük, hogy e neveknek itt elsősorban az oláhság javára kell esniök, mert egyébként nem volna megmagyarázható a vidék „Oláhság” nevének eredete és nem volnának megtalálhatók a későbbi adatokban már világosan oláhoknak mutatkozó néhány déli falu népi gyökerei sem. A későbbi adatok alapján legvalószínűbbnek az látszik, hogy az Avas vidéken kb. 30%-os magyarság mellett a ruténségre és oláhságra külön-külön egyformán kb. 30–40% esik.

A megtelepülés kapcsán az avasi vidék rutén-oláh keveredéséről s a mindkét hegyvidéken kezdettől fogva föltalálható jelentékeny magyar rétegről már szoltunk. Az 1565/74. évi számadatok egybevágóan előző fejtegetéseinkkel, mintegy alátámasztják tehát azokat, egyúttal pedig arról tanúskodnak, hogy a nemzetiségi erőviszonyok a megtelepüléstől kezdve a XVI. sz. második feléig eltelt két évszázad alatt ezen a területen nem változtak meg.

Annak dacára, hogy Ugocsa megyében a ruténség a saját települési vidékén is jelentékeny magyar réteggel osztozott meg, a települési vidékével szomszédos korábbi magyar települések felé irányuló rutén térfoglalásnak is korán nyomait találtuk. Egrest, Rakaszt és Veresmartot ismertük fel a rutén térfoglalás első állomásainak.² E három faluban 1567-ben a magyar jobbágynevek az összes jobbágyneveknek már valóban csupán 37.5%-át képezték s jóllehet a határozottan rutén ere-

¹ Ideszámítva Egrest, Veresmartot és Rakaszt, melyek ugyan magyar eredetűek voltak, de ekkor már erősen elruténosodtak. Az „Oroszság” ezekkel tehát 12 helység.

² V. ö. a III. fejezet 7. alfejezetében elmondottakat.

detűeknek felismerhető nevek még kevesebbre, csupán 15%-ra rúgtak, a 47.5%-ot számláló bizonytalan – ezek között a minden valószínűség szerint rutén származásra mutató Karaszlai, Miszticei, Orosz és Rákóci – nevek azonban a rutén részesedési arányt jelentékenyen felemelhetik.

A XVI. sz. második felében a két hegyvidéken és az előbbi három helységen kívül már Királyházán, Nagyszöllősön, Salánkon, Szöllősvégardón, Tamásváralján, Tiszaújhelyen és Verécén is találunk – egyelőre csak csekély számban – ruténeket. Királyháza, Nagyszöllős, Veréce a két hegyvidék közé eső Tisza, völgyében fekszenek, ahol a következő két század alatt nagymértékű ruténesezés ment végbe. A Tisza jobbparti síkvidékéhez tartozó Tiszaújhelyre, Szöllősvégardóra és Salánkra, valamint az egész jobbparti vidékre később szintén jelentékeny rutén betelepülés történt, úgyhogy az 1565/74. évi itteni rutén nyomok már ez általános rutén térfoglalás előhírnökeinek tekinthetők. A szláv elem a balparti síkvidéken 1565/74-ben még csupán Tamásváralján jelentkezik a jobbágyság neveiben s ezen a vidéken később sem igen jutott szóhoz.

A számra is jóval kisebb oláhságot Ugocsa megyében már korántsem jellemzi a terjeszkedésnek az a feszültsége, mely ugyanitt a folyton továbbhaladó rutén térfoglalásokban kifejezésre jut. Az oláhságnak a jobbágynévekben saját települési vidékének határán, az avasi „Oláhság”-on kívül 1565/74-ben egyáltalában nem találhatók határozott nyelvi nyomai, csupán egy-egy, a bizonytalan nevek kategóriájába sorolt „Oláh” név sejteti, hogy elvéve az oláh vidék is bocsátott le a síkra új ott-hon után vágókat.¹ Az oláhság különben – miként már a megtelepülésről szólva is reámutattunk – magát az Avas hegységet sem egyedül vette birtokába. Eltekintve ugyanis attól, hogy soraiban mindenütt találhatók magyarok is, a hegység északi oldalát nem ő, hanem eredetileg a ruténség ülte meg. A hegység gerincén hullámzó rutén-oláh keveredési vonalra mi sem jellemzőbb, mint az a körülmény, hogy míg a neve szerint szláv eredetű és mindvégig szláv jellegű Csarnatón 1574-ben jellegzetesen szláv nevű jobbágyot nem, ellenben jellegzetesen magyar és oláh nevűeket találunk, addig az oláh jellegű Bataracson kétségtelenül rutén és magyar nevűek vannak, de

¹ „Oláh” nevűeket 1565–76-ben a tiszamenti Csépén, Öszödfalván, Tekeházán és Tiszaújhelyen, valamint a rutén hegyvidék települési köréhez tartozó vagy már ekkor abba vont Egresen, Kiscsongován, Komjáton és Veresmarton találunk. Egyrészt tehát az országútul szolgáló s a népi keveredésnek is több alkalmat nyújtó Tiszaparton, másrészt pedig a rutének között jelennek meg az első oláh nyomok. Az egyformán pásztoreredetű, hegyvidéki rutén és oláh elem keveredését bizonyára táplálta az életforma közossége is.

nincsenek kétségtelenül oláh nevűek. Természetesen a bizonytalan nevűek éppúgy helyreállíthatják amott a rutének, mint Bataracson az oláhok egyensúlyát, a jelenség azonban, mely adatainkban később is megismétlődik, a hármas nyelvhatár ütközési pontjaira így is jellemző.

A török névcsoport alatt található 3 kökényesdi, 1 gyakfalvi és 2 túrterebsi jobbágy tulajdonképpen egy ugyanazon nevet, a Dormán-t viseli, a jelenségnek így nem lehet jelentőséget tulajdonítani. E szomszédos helységeiben lakó Dormánok bizonyára egy család leszármazottai s a török hódoltság vonalán kívül eső Ugocsában joggal kételkedni lehet, hogy ez egyetlen – bár néhány év múlva még eggyel (Bajzát- Baisat-Bayazettel, 1570-ben Bökényen) megszorodó török név a közvetlen török-magyar kapcsolat idejében, mikor nevek közvetlen átvétele is megtörténhetik, valóban török származást takar-e.

A német nevek csekély száma arra mutat, hogy a négy tiszavölgyi hospes-községben korán megtelepült német vendégek felszívódásának folyamata a XVI. sz. második felében már a véghez közeledett. A törzsről távolba szakadt kis német népszigetnek a magyar települések, sőt a községeikben is bennélő magyar elemek között előbb-utóbb el kellett tűnnie, mert a vendégek jobbágysorba kerültek s így elszigetelődésüket jogi kiváltságok nem támogatták. A négy hospes-község közül kettőben, Királyházán (az egykori Felszászon) és Feketeardón 1567-ben már egyáltalában nem találunk német nevet, a hospesek maradványait, tehát csupán Nagyszöllösön és Szászfalun, valamint a közeleső nemesi Sásváron jelzik német nevek. Minden valószínűség a mellett szól, hogy ekkor már a német nevet viselő 5 nagyszöllősi, 17 szászfalui és 2 sásvári jobbágycsalád is a magyar nyelvközösséghez tartozott s rövidesen végleg kipusztuló német neveik csupán emlékei voltak egykori származásuknak. Neveik a magyar nyelvben valószínűleg felcserélődtek, részben pedig – mint a Kunz=Konc, Kienzl=Göncöl alakulások jelzik – magyaros hangzást és értelmet kaptak. Nem tartjuk kizártnak azt a feltevést¹ sem, hogy a XIV. sz. második felében magánföldesuraság alá és merőben jobbágysorba jutott hospesek közül egyeseknek sikerült új polgári keretekben – így például a mármárosi koronavárosokban – elhelyezkedniök, bár a kiköltözés nagyobb méreteket nem ölthetett, mert hatalmas földesuraik aligha nézték volna tétlenül érdekeik ily súlyos megsértését.

¹ Komáromy azt állítja, hogy a vendégek magánföldesuraság alá történt jutásuk után átköltöztek a mármárosi koronavárosokba. (Száz. 1894. 504.) Az állítás, melyet semmiféle adat nem támogat, ilyen általános beállítással mindenesetre túlzott és azt a kérdéses időpont után még két század múlva is élő fenti német nevek is megcáfolják.

A német népszíziget eltűnése volt az egyedüli jelentékenyebb eltolódás, mely Ugocsa megyében az egyes nemzetiségek által elfoglalt területen a megtelepülés kezdetei óta a XVI. sz. második feléig bekövetkezett. A síkvidéket birtokába vevő s a lefolyt 3–4 század alatt nagy mértékben felszaporodott magyar jobbágyság ekkor még éppúgy változatlanul tartotta állásait a síkon, mint az itt csak 1–2 százados múltra visszatekintő rutén és oláh elemek a saját települési vidékeiken. Az utóbbi két vidéken már eredetileg kialakult helyzet abban a tekintetben sem változott meg, hogy itt a rutén és oláh réteg mellé még mindig jelentékeny magyar réteg fonódott. A változás inkább a jobbágyság területi és társadalmi megoszlása, terén vehető észre. A síkvidéken, vagyis a magyarság települési területén ugyanis a községi kerestek megduzzadtak, népes mezőváros jellegű faluk alakultak ki s ezzel párhuzamosan alászállott a jobbágyság társadalmi és anyagi színvonala is, mert az iparosodásnak, amely a földszükét ellensúlyozhatta volna, különösebb jelei még nem ismerhetők fel. A községi keretek felduzzadásának ideje a fejlődés vonalán hátrább álló fiatal hegyvidéki településekben ekkor még természetesen nem érkezett el.

A megye területén működő összes népi erőknél azonban nem egyedül a jobbágyság volt a forrása, mert azokhoz jelentékeny mértékben hozzájárult a birtokos és birtoktalan nemesség is. A nemzetiségi mérleg felállításakor tehát figyelembe kell venni a nemesség szerepét is, mely teljes egészében a magyarság javára esik. Számításaink egysége a jobbágyságnál a család, az önálló háztartás lévén, a nemességnél is az önálló családi háztartások számát kellene megállapítanunk. A jobbágytartó, tehát birtokos nemesek számát az 1567/74. évi dicajegyzékek alapján, melyekből jobbágyadatainkat is merítettük, pontosan meg is tudjuk állapítani. Ezek szerint az olyan nemesek száma, akik jobbágyot, akár egyet is – mondhattak magukénak, 86 volt. A birtoktalan kismemesek számának megállapításához azonban még egy évszázadig semmiféle forrással nem rendelkezünk, holott Ugocsa megyében a nemességnek éppen ez a rétege volt a jelentékenyebb. A szóban forgó dicajegyzékekben ugyanis a nemesi vidék egyes falui egyáltalában nem vagy csupán néhány jobbágyfővel szerepelnek, jeléül annak, hogy ezekben a falukban jobbágyok nem, vagy csupán elenyésző csekély számban laktak. Ezeket a falukat tehát teljesen vagy túlnyomó részben csupán egytelkes kismemesek lakták.

Azoknak a családneveknek a száma, amelyek a XVI. sz.-ban a csupán jobbágytalan kismemesek körében forrásainkban előfordultak, falvanként összesítve 165-re rúg. Ez a szám is némi képet adhat a kismemesség tömegéről, bár hangsúlyoznunk kell, hogy a különböző forrásokból kiragadott neveknek ez a

száma minden bizonnyal nem teljes. De ezt a körülményt figyelmen kívül is hagyva, a XVI. sz. második felében a fenti szám alapján is legalább 300–330-ra tehetjük a kismanes-családfők számát, minthogy tapasztalataink szerint ekkor egy-egy családnévre legalább 2 család biztosan számítható.

E hozzávetőleges szám alapján tehát a nemesfők száma a 86 birtokos nemessel együtt kb. 400–420-ra tehető s ez a tömeg teljesen magyarnak tekinthető. Az ugoicsai kismanesség magyar eredetéről már a kismanesi vidék megtelepülése kapcsán is szoltunk, most csupán arra mutatunk rá, hogy a fenti 165 kismanesi név közül csak 13, a 85 birtokos nemesi név közül pedig csak 7 név nem ismerhető fel határozottan magyarnak. Ezek a nevek azonban más nyelvi eredetet sem fejeznek ki, alig lehet kétséges tehát, hogy e bizonytalan nevű nemesek a magyar nemesség oly nagy tömegében semmiféle külön nemzetiségi jelleget nem domborítanak ki, akkor sem, ha e bizonytalan nevek valamelyike valóban idegen eredetet takar is.

Végeredményben tehát a XVI. sz. második felében Ugoicsa megyében az 1775 jobbágyfő mellett kb. 400 nemesi fő áll s az így együtt kb. 2200-ra rúgó családi háztartás közül kb. 1800 a magyarságra esik.¹ A még csak lerakódóban levő vékony ruténoláh réteggel tehát a megye területét elsőnek birtokba vevő magyarságnak most még döntő túlsúlyban levő hatalmas tömege állítható szembe.

¹ A XVI. sz. második felében a magyar eredetű – akár jobbágy, akár nemes – helységek lakossága a református vallás híve volt. A dézsmajegyzékekből megállapítható, hogy a „sedecima”-t e helységekben református pap szedte be s egyáltalában nincs nyoma a róm. kat. egyházi életnek. A síkvidéki magyar települési határ tehát egyúttal a református és a keleti egyházi élet határa volt. A református vallás gyors és teljes térfoglalásában bizonyára része volt a Perényieknek is, akik a hitújítás buzgó hívei voltak. A hatalmas földesurak közvetlen hatása azonban az ugoicsai reformáció eredménye tekintetében erőteljesebb még sem lehetett, mert uradalmuk jobbadán a hegyvidékre, a rutén és oláh helységekre esett, melyek felett a keleti egyház működött. A református és magyar helységek legtöbbször a Rozsályi Kunok, Csarnavodai-Surányiak és Ujhelyiek, valamint a kismanesi vidék falvai közé tartozott.